

אצל בארות המים החיים

משה שמיר

(דבריו בטקס חלוקת פרס ניומן תשמ"א)

אישי הנשיא. נשיא מדינת ישראל. מורי ורבי דב סדן. עמיתי סופרים ומשוררים חוקרים ומלומדים. ידידי פרופ. דוד רודבסקי. רעי לימיני ולשמאלי כאן. גבירותי ורבותי.

א. בין הטירה לכפר שבגיא

מה אומר ומה אדבר? — שחה נפשי לעפר. אילו באתי לומר כאן כל מה שנמנע ממני לומר בארבע השנים האחרונות לא היה מספיק לנו גם כל חודש האפריל הזה, שהיום האחד בו, ועל כן בקצירת האומר. גם בשל השעה וגם בשל עומס התוכן, אנסה להבריק דברי בלשון מברק, ואולי במאמץ מסויים מלשון ברק.

דוקא סופר לא עברי, אף כי יהודי מאד, רודף אחרי בימים האחרונים, בהיותי שוקל ומהרהר מה אכוא ואגיד כאן. שני ספרים של פרנץ קפקא רודפים אחרי: „הגידנו!“, ממש מושכים בשרוולי — „הטירה“ ו„אמריקה“.

אני בא עתה מן הטירה, מארבע שנים במרומי המימסד הפרלמנטרי, והאמינו לי, שם הרבה יותר רע מאשר בכפר שבגיא. לא על הדיקטטורה כתב קפקא ולא את אימי המשטר הפאשיסטי חזה בדמיונו, כפי שנוהגים המבקרים המצויים לייחס לו. לפי דעתי הוא כתב על אימי הדימוקרטיה. אותו העדר כתובת לכיסופים או לפחדים, אותה התחושה של בריחת התכלית והניתוק מן הזולת, של אברן האישיות, של שלטון הסתם, של שקיעת תחושת הממשות — כל המאפיינים הללו של יצירתו הם בעצם קווי אופי של הדימוקרטיה. לאחר שעשיתי ארבע שנים בטירת הדימוקרטיה הישראלית יכולני לומר לכם שהאנשים שם בטירה הרבה יותר רדופי מבוכה, הרבה יותר מנועי סיפוק, הרבה יותר תועים במין ערפל של אי ידיעה — מנין כל זה בא ולאן כל זה הולך — מאשר האנשים בכפר למטה, העוסקים בשלהם.

משני הנסיונות האנושיים הגדולים ורבי השנים להגדיר את הגורל הפרטי והחברתי ולעצב אותו — הנסיון של שלטון החוק והנסיון של חירות הדמיון — נדמה לי שהשני עדיף. אם מטרתנו לתפוס את המציאות הממשית כפי שהיא, להשפיע עליה או לפחות לדעת אותה — נדמה לי שהמודד המהלך בשדות הכפר ומדמה ויוצר, יש בו ממש הרבה יותר מהפקידים היושבים בטירה.

ב. פליאת המראות המקבילות

הספר השני הרודף אותי — „אמריקה“.

ברום ירושלים אני כאן היום, בטקס חלוקת פרס מטעם אוניברסיטה

אמריקאית, ובעצם מטעמה של קהילת אוהאי העברית, יודעיה וחוקריה בניו יורק שבארצות הברית. בינינו לבין ארצות הברית של אמריקה, וביותר בין העם בישראל לבין הקהילה היהודית מעבר לאוקיינוס, מתנהלת פרשת אהבה-קנאה-שנאה, מעניינת מאד, רבת משמעות, מסובכת וגם מסוכנת, פרשה שאיש לא קבע את סופה, איש לא דימיין אפילו להיכן היא מוליכה.

מערכת יחסים כזאת מזכירה לי את פליאת המראות המקבילות שעל חירתה תהיתי עוד בילדותי בתל אביב הקטנה. זכורה לי מספרה ברחוב ברנר, בה הספר, ידיד של אבי ע"ה, והוא גם סופר ופילוסוף, קופילוב היה שמו — אגב, בין קבוצת העליה של גולדה מאיר — ואצלו הייתי יושב לאחר שאבי הגביהני אל הכסא הנוסף, שמעל לכורסת הגלבים הרגילה, יושב ותוהה על חידת המראות הנשקפים במראות המקבילות, בעוד הפילוסוף מקצץ במחלפות ילדותי כיצר הן משקפות לא רק זו את זו, אלא גם את עצם ההשתקפות, וכיצד אין סוף למרחק ולעומק וכיצד, אם הוספת אצבע באחת הוספת אין-סוף אצבעות בחברתה, אם גרעת באחת גרעת בזו שכנגדה.

נדמה לי, כי מה שמתרחש ב„רומן“ הזה שבין הספרות העברית ובין הקהילה החוקרת המלומדת והחשובה בארה"ב, וביותר באוניברסיטה שלכם — יש בו משהו מעין תהיית המראות המקבילות, מעין בהייתן זו כנגד זו. אתם מבקשים לראות את עצמכם בנו ואנחנו, נדמה לי, מתבוננים ובודקים, נשקפים ומשתאים כלפיכם, ולפעמים מפיקים מכם דף נאה ומצוייר. יש כאן, כמדומה, איזה משא ומתן, איזה דו-שיח מתמיד, שיש בו ריחוק וזיקה, משיכה וחדש, פחד הדדי וסקרנות הדדית. תמהני אם נרשמה כבר כמות העובדה שבספרות הישראלית החדשה, בת ימינו ממש, קיימים כבר כמה ספרים, קיימות כבר כמה יצירות — שאמריקה במרכזם. אף כי לכאורה מה שמציין את ספרותנו זו הישראלית היא אותה שורשיות בת-מקומה — אפשר להעלות מן הזכרון בלבד פרקים נכבדים ביצירות מרכזיות של אהרן מגד ויורם קניוק ויהודה עמיחי. אדיר כהן ודוד שחר, ולא אמנע להזכיר פרקים משלי, אף כי לא כינסתים עדיין בספר — וכל אלה עוסקים ישירות בדמויות הווי ואירועים משם. בין הוקסמנו ונחרדנו, בין זועזענו ונמשכנו, בין טולטלנו בקסמי הפיתוי — יש כבר היום כחצי איצטבה ספרות עברית ישראלית — העוסקת בארה"ב של אמריקה.

ג. וולט וויטמן — ורעות הלוחמים

בחיי שלי הפרטיים לגמרי, קיים היסוד של אמריקה עוד מן הבית. אבי ז"ל הגיע לארץ כחייל בגדוד האמריקאי, שהתנדב לצבא הבריטי במערכה לשיחרור ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה. מאז למדתי להבדיל בין ספר לבין קופסת שוקולד — ועד לגיל מסויים אתם יודעים מי מן השניים עדיף היה בעיני — זכור לי בביתנו ספר עבה בכריכה ירוקה, כל שירי וולט וויטמן LEAVES OF GRASS — שנשלח לאבי מאת חברו, ששירת עמו בגדוד האמריקאי העברי בארץ ישראל. אותו חבר עשה את טעות חייו וחזר אחר המלחמה לפילדלפיה שבארה"ב, אבל הידירות נשמרה, וביום שמונה

באוגוסט 1920 כתב ברל שוורץ בדף הראשון את דברי הקדשתו ללובה שמיר. ההקדשה מורכבת כולה משורות מתוך שירי וויטמאן אבל הואיל ובגל שוורץ לא ציין את מקור הציטטים (הוא היה חייט, לא דוקטור לספרות) — איני יכול להביא את הקטעים לפי תרגומו המצויין של שמעון הלמן. ועל כורחכם תשמעו את שירת וויטמן בתרגומי שלי.

אין הקטעים מרובים, ואני מקווה שהרעיונות והיופי שבמבחר שלפנינו, אשר שימש הקדשה ותזכורת אמונים ואהבה, בין צעיר יהודי בן עשרים וחמש בפילדלפיה לצעיר יהודי בן עשרים וחמש באיילת השחר שבגליל, שניהם חיילים לשעבר בגדוד העברי — יאמרו לנו משהו על נושא המראות המקבילות.

והרי השורות לפנינו, בזו אחר זו:

„מצאנו את אשר לנו, הו נשמה שלי, ברממה, בצנה של שחר.“

„נטשנו הכל, לכד מן החרות, לכד משמחה זו שלנו.“

„איך גדל השקט, איך מרצין חג הלב, בעלותנו אל ספירת האוהבים.“

„גאות אין שעור יש לנשמה, שנרתעת מכל לקח, לכד משלה.“

„הו, נפש, את מענגת אותי ואני אותך,

בהתעורר בלילה מחשבות, הרהורים שוקטים,

על זמן, על מרחב, על מות.“

„אשר היפים בקימו היו במרחקים, דרך שדות הוא ורעהו נדרו.“

„השמש והכוכבים הצפים באויר הפתוח,

הארץ דמוית התפוח ואנו לבטח עליה —

תנועתם היא משהו של גדלות... .

איני יודע מה זאת, רק כי זוהי גדלות,

כי זהו אשר...“

ובכן, רואים אתם, משהו מן הקסם המיוחד הזה של אהבת הטבע והצמיחה, של הגדלות שביקום הפתוח, של אהבת החירות של רעות הלוחמים, אפילו של ההליכה בשדות — כבר ישנו בהקדשת יהודי אמריקאי לחברו שנשאר בישראל — עוד בטרם הוריתי ונולדתי.

כאשר גדלתי כדי קריאת שיר בעזרת אבי, כאשר פתחתי את הספר, נתפסתי מיד לשיר הפותח אותו — One'self I Sing — ואחד מראשוני נסיונותי בספרות היה תרגומו לעברית, והנהו לפניכם עתה, בנסיון חדש, משופר יותר, יש לשער:

„את שהוא לעצמו אני שר,
היחיד הפשוט, הנבדל,
החוגג את התאר דמוקרטי,
את המלה En Masse.
על תורת הגוף מקדקוד עד בהן אני שר,
לא תאר הפנים לבד,
לא רק המח, ראויים לפיוט.
כי מלוא הדמות יאה הרבה מזה,
את הנקבה בשנה לזכר אני שר.
על חיים אדירים בתשוקה, בדפק, בכח —
עליוס, בנויים לחפש במעשים
עם מרות החק האלהי,
את האדם המודרני אני שר“.

דומה כי חברו של אבא שלח לו תוכנית למפעלו הספרותי של בנו עוד
בטרם נולד!

אכן, מה שבינינו לבין אמריקה איננו פשוט, איננו בעל מישור-מגעים
אחד בלבד. אומר עוד דבר בנושא זה, ולכסוף לאו דוקא בנעימה האידילית-
התמימה של השירים ששמענו זה עתה, אבל לחוקרי הספרות שלנו משני
עברי האוקיינוס הייתי מציע לברוק ולסכם את השפעת וולט וויטמן על
השירה העברית המודרנית ולא פחות מכך על הפרוזה הישראלית. הדוגמה
המפורסמת ביותר היא, כמובן, אוי צבי גרונברג. שכתב על וולט וויטמן לא רק
בהערצה, אלא ממש בקריאת-הזמנה להתעוררותו בתוכנו, במסתו „כלפי
תשעים ותשעה“ — אבל הייתי מציע לברוק דוקא בקרב המשוררים
הצעירים יותר — גלובע. הלל — בלא להעלים עין מן המספרים.

ד. חופרי הבארות

אני שייך לדור, שבחר לסמן עצמו בשם צנוע למדי — „דור בארץ“
— אך דוקא קודמיו והבאים אחריו מתעקשים לכנותו „דור הפלמ“ח. אם
כן, אציע שנלמד על משמעות הכינוי הזה לא לפי ראשי התיבות המקובלות
— „פלוגות מחץ“ — אלא דוקא לפי הנוסח העוקצני והקולע כל כך של
אנשי הפלמ“ח עצמם: פה לא מקבלים חופש. כי אם אמנם דור הפלמ“ח אנו
— זה טבענו; לא מקבלים חופש, בין שאתה מגוייס למעשה ובין שאתה
מגוייס בפנימיותך, מתוך רצונך שאינו מניח לך.

ואף על פי כן — „דור בארץ“ עדיף, קולע יותר ונאמן יותר. הדים ובני
הדים מימי האבות, מראשית היות העם בארצו, נלווים לכל מעשה ולכל ביטוי
בדור זה — ובולטת בהם ההודעות ע”י דמות יצחק. הייתי אומר אפילו כי
דורנו הוא דור יצחק בישראל, לאו דוקא בשל נושא העקדה, אלא יותר מכך
בשל הארציות שלו. נזכור, כי יצחק הוא היחיד מאבות האומה שכף רגלו לא
דרכה מחוץ לארץ ישראל. דימוי זה יתחזק, אם ניתן דעתנו על הדור הבא
אחרינו, הקרוי בפי רושמי תולדות הספרות בשם „דור המדינה“. דור זה

הריהו דור יעקב כולו, דור של למדנים ומבקשי תורה במרחקים, דור המביא נכסיו וחכמתו ממסעיו.

בדורנו דור יצחק, אין התייחסות עיקר ואין העקיפה וההתחמקות סגולה טובה. דור יצחק מתעסק בחפירת בארות ובריב עם רועי מלך גרר. אכן דור ואף על פי כן — „דור בארץ“ עדיף, קולע יותר ונאמן יותר. הדים ובני הדים מימי האבות, מראשית היות העם בארצו, נלויים לכל מעשה ולכל ביטוי בדור זה — ובולטת בהם ההזדהות ע"י דמות יצחק. הייתי אומר אפילו כי דורנו הוא דור יצחק בישראל, לאו דוקא בשל נושא העקדה, אלא יותר מכך בשל הארציות שלו. נזכור, כי יצחק הוא היחיד מאבות האומה שכף רגלו לא דרכה מחוץ לארץ ישראל. דימוי זה יתחזק, אם ניתן דעתנו על הדור הבא אחרינו, הקרוי בפי רשמי תולדות הספרות בשם „דור המדינה“. דור זה הריהו דור יעקב כולו, דור של למדנים ומבקשי תורה במרחקים, דור המביא נכסיו וחכמתו ממסעיו.

בדורנו דור יצחק, אין התייחסות עיקר ואין העקיפה וההתחמקות סגולה טובה. דור יצחק מתעסק בחפירת בארות ובריב עם רועי מלך גרר. אכן דור של חופרי בארות אנו, לא דור מניח-יצינורות.

ה. המפה השירית של ארץ ישראל

אביא את דברי לעיקרם ולסיומם בהצעה נוספת למחקר ולכינוס — והפעם זוהי הצעה של ממש, שיש פעולה בצידה וצריך להיות שכר פעולה בצידה — וההצעה היא שייאספו כל פרקי ספרותנו לדורותיה, ובעיקר זו של הדורות האחרונים, לפי מפת התייחסותם לארץ ישראל על גלילותיה ונופיה, עריה וישוביה, עברה, הווה ועתידה. ואכן, ניתן לצייר את מפת ארץ ישראל לפי פרקיה וקטעיה של הספרות העברית שימה כימי הציונות, שימיה כימי עם ישראל. אפשר ללכת ממש מן הצפון הרחוק ביותר עד הדרום הרחוק ביותר בארצנו — ולרפד כל שעל, כל פינת נוף בקטע-סיפור ובחרוזי-שיר, בפרקי זכרונות ובתמונות ממחזות. תחילה יש פשוט לערוך רשימה מפורטת, שתשמש כבוא היום בסיס לאנתולוגיה או לסידרת ספרים — ארץ ישראל במפת הספרות העברית, או הספרות העברית במפת ארץ ישראל. אקרא מקצת מה שרשמתי לפני, מן הזכרון, ללא כל הכנה ובדיקה — ויש לשער שלא העליתי אלא אחד מששים ממה שמצוי באמת.

אם נתחיל בצפון-מזרח, בגולן — נתחיל בשירי הגולן המצויינים והחזקים של ראובן בן-יוסף שהם ילידי תקופת מלחמת יום הכיפורים; ומיד באים „שיאונה“ של דוד שמעוני: סיפורי אמוון שמוש ממעין ברוך; וכפר גלעדי ב„צריף העץ“ של ענר הוד; בצפון מתרחש גם חלקו האחרון של „לגעת במים לגעת ברוח“ של עמוס עוז; שירי בנימין טנא וגיטל מישקובסקי באים מקיבוץ אילון בגליל המערבי — והרשימה נמשכת: צפת של יהושע בריוסף ואברהם בריוס; נחלי מקור הירדן באחד היפים משיריו הליריים של בנימין גלא, והוא גם אבירה של עכו ומשוררה של חיפה; הגליל — „יומן בגליל“ של ש. שלום. כנרת של רחל ולוי בן-אמית; הירדן של אורי צבי גרינובג ושל גד אביאסף, ושורה

אחת ממנו: „ודע שבין ארץ חרמונים לערבת ים המות, חיל ורעדה עובר ציר הירדן“; טבריה של עורא וזסמן ונצרת של אברהם בקב: הרי גלבוּע — משלוסקי עד זרובל ומשה טבנקין: עמק יזרעאל של יהושע רבינוב ונתן שחם ופניה ברגשטין ונתן יונתן ודוד מלץ. אנדד אלדן וטוביה ריבנו: שיך אבריק וחרתיה — של אלכסנדר פון: חיפה — של ש. שלום ויעקב אורלנד. (שהוא גם בעל חזקה בירושלים), וא. ב. יהושע ויהודית הנדל: רעננה וקיסריה של אהרון מגד: שכם והר גריזים של אבא קובנו: השרון של יעקב פינקן. שכם של פינחס שדה: חברון של אורי צבי גרינובג ושללוסקי: בהגיענו לתל אביב — יקצר המצע מלצין: שאול טשרניחובסקי ויהודה קרני: דבורה בארון ואשר ברש. ש״י עגנון ויעקב הורביץ. ויושם נא אל לב — אינני עושה סתם קטלוג, אלא מעלה אני שמות סופרים שניתן למצוא ביצירתם ולקחת מלוא חופניים פרקים, קטעים ויצירות שיש בהם לא רק שם מסויים בארצנו — אלא יש בהם אהבת המקום, דעת המקום וחיי המקום — ועל כן אמשׁיך ואציין באשר לתל אביב: יוסף ארינא ושלמה ניצן ובת-מרים — שאותה אפשר היה לשים בראש קובץ כזה בזכות ספרה „ארץ ישראל“; — ושללוסקי. אלתרמן. לאה גולדברג ואבות ישורון — ויצירתם של שלמה טנאי ואמיר גלבוּע עד מאיר ויזלטיר ואיתמר יעוֹזקסט. יעקב שבתאי ויצחק בן-נר: יפו של מנשה לוין ורפאל אליעזר: ראשון לציון של מרדכי טביב ונחלת יהודה של עורא וזסמן: רחובות, שהיא אחוזת המשפחה של בית סמילנסקי — חמשה עד יזהר: חולדה של עמוס עוז ונען של יגאל מוסינזון: באר יעקב — המופיעה הרבה בסיפורי שלי ובשירי אבנו טריינין. ושפלת יהודה של אבא קובנו ושל יזהר: ארץ הפרדסים והחולות של בנימין תמוז: ערבות הישימון של יצחק אורפז: ופתח-תקוה של חנוך ברטוב ואסתר ראב.

ואנחנו מגיעים לירושלים ולקושרי כתריה מיהודה בורלא. י. ח. ברנר. חיים הזז. א. ראובני. ש״י עגנון. אורי צבי גרינובג. ועד ישראל ורחי ויצחק שנהר ועורא המונס — בחדר הזה בלבד יושבים כמה ממשורריה ומספריה — אריה ליפשיץ ויהודה האורח. דוד שחר ויצחק שלו — ואני חוזר ואומר: לא קאטאלוג של שמות בלבד, אלא רשימת יצירות, המלאות ריח המקום, אהבתו וישותו; ומשוררי ירושלים אמשׁיך ביהושע טרפי ושוב ש. שלום: חיים גורי ויהודה עמיחי וט. כרמי: אני מוצא כי לפי כתבי, אף על פי שאני בן תל אביב, מקומי הוא בירושלים יותר מבתל אביב או בעמק יזרעאל; ושוב ראובן בן-יוסף עד חיים באר. שעטר כתר „נצות“ לכיתרה של ירושלים, ועמליה כהנא-כרמון.

ומירושלים — לנגב של יונת ואלכסנדר סוד ושל ע. הלל — שהנציח, אגב, גם את סיבוב כפר סבא — וסיני של יריב בן-אהרון וא. ב. יהושע. אילת — ותרומתי הקטנה בשיר; מסדה של יצחק למון — ועוד ועוד אין קץ ואין סוף. אני בטוח שקיפחתי גדולים, חשובים ויקרים ולא אמרתי אלא מקצתו של הענין: יש ארץ לספרות הזאת, יש אדמה לה; יש אהבה וידיעת ישות נופה של הארץ, ומכאן כוחה ומכאן הנצח שלה.

ו. מה יביא אתכם אלינו?

כאן אני בא לסיום דברי. אנו מתכוונים ביהדות אמריקה והיא מתכוונת בנו — במשיכה, בתהייה בספיקות — ושאלתנו הגדולה היא: מה

נשיא ישראל, יצחק נבון, לוחץ את ידו של משה שמיר במסיבת מתן פרס ניומן למספר בירושלים.

יביא אותם אלינו? זאת היא שאלה קשה, ואולי אין קשה ממנה וודאי שאין גורלית ממנה לעם היהודי, בדור הזה ובדור הקרוב.

אנו לומדים וחוזרים ומשננים, כי המצרים ספגו עשר מכות בטרם התאפשרה יציאת מצרים, אבל ידירי הטובים — **היהודים ספגו אלף מכות לפני שהסכימו לצאת ממצרים**. את זאת אין אנחנו משננים משום מה, נוטים אנו לשכוח כי אלה שעבדו עבודת פרך בחומר ובלבנים, אלה שהרגו בהם, שהשליכו בניהם היאורה — אלף מכות ואחת ספגו. אין אני מאחל ליהדות אמריקה אלף מכות, אבל משהו חייב לפעול להסעיר ולזעזע את יהדות אמריקה מן התשתית, ואולי יתחולל הדבר, או יתחיל להתחולל, בעקבות ההתבוננות העמוקה אל מה שנוצר בארץ-ישראל בחומר וברוח. ואם בואת תרמנו תרומה צנועה שבצנועות — דיינו.

אני רוצה להודות לפרופ' רודבסקי, לחבר השופטים, לידידי ויקירי שטרחו ובאו לכאן וואת תהיה הברכה האחרונה לידידים שמעבר לים: שנגיע לכך, שעבודתכם להפיץ ולהעמיק את תרבות ישראל והתרבות העברית באמריקה תצליח עד כדי כך, שלא י שארו לכם שם תלמידים ומורים. — כי כולס-כולם יבואו להיות עמנו כאן, אצל בארות המים החיים.